

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Кафедра вокальної культури і сценічної майстерності вчителя

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан факультету мистецтв
Соколова А.В.

« 27 » червня 2019 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Постановка голосу

(назва навчальної дисципліни)

освітнього рівня перший (бакалаврський)
(назва освітнього рівня)

галузі знань 01 Освіта
(шифр і назва галузі знань)

спеціальності 014 Середня освіта (музичне мистецтво)
(код і назва спеціальності)

Шифр за навчальним планом 1.2.1.18

Харків 2019 рік

Робоча програма розроблена на підставі навчальної програми Постановка голосу затвердженої на засіданні Вченої ради ХНПУ імені Г.С. Сковороди протокол № 6 від « 29 » серпня 2019 року

Розробники програми: В.А.Кузьмічова , кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри вокальної культури і
сценічної майстерності вчителя

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри вокальної культури і сценічної майстерності вчителя

Протокол № 13 від « 04 » червня 2019 року

Завідувач кафедри _____
(підпис)

Кузьмічова В.А.
(прізвище та ініціали)

Схвалено науково-методичною комісією факультету мистецтв
протокол № 10 від “ 11 ” червня 2019 року

Голова _____
(підпис)

Васильєва О.В.
(прізвище та ініціали)

1. Опис навчальної дисципліни 11/131гр.

Галузь знань, спеціальність, освітній рівень	Загальні характеристики	Навчальне навантаження з дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Галузь знань <u>01 Освіта</u> (шифр і назва)	Нормативна	Рік вивчення дисципліни:	
		1	1
	Загальна кількість кредитів –2/2	Семестр	
		1,2	1,2
Спеціальність <u>014 Середня освіта(музичне мистецтво)</u> (код і назва)	Загальна кількість годин –60/60	Лекції	
	Модулів –2/2	Практичні, семінарські	
Освітній рівень <u>бакалавр</u> (бакалавр/магістр)	Мова навчання – українська	Індивідуальні	
		24	8
		Самостійна робота	
		36	52
		Форма підсумкового контролю:	
		Іспит/залік	Іспит

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Предмет вивчення навчальної дисципліни є: вивчення методів та форм роботи з постановки голосу майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Міждисциплінарні зв'язки Дисципліна знайомить студентів з основами постановки голосу. Вона безпосередньо пов'язана з дисциплінами: методика музичного виховання, загальна педагогіка, історія педагогіки, методика викладання вокалу, практикум за кваліфікацією, сценічна майстерність.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Постановка голосу» є: виховання у майбутніх фахівців єдності вокально-технічного, художньо-виконавського та педагогічного компонентів під час його професійного становлення.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Постановка голосу» є: засвоєння студентами теоретичних знань та практичних навичок з методики постановки голосу; формування спеціальних умінь: володіння голосу, розвиток музичного і вокального слуху, позбавлення недоліків голосового та мовно-рухового апарату; опанування основами знань зі звуковою культурою, мови, фонетики, орфоєпії, артикуляції, дикції; оволодіння уміннями: співацької постави, дихання, звукоутворення, інтонації тощо, для забезпечення педагогічної діяльності; стимулювання до самовиховання і самоосвіти, творчості, самостійності студента у розвитку його професійно-педагогічної спрямованості.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

структуру та механізм функціонування голосового апарату (органів дихання, звукоутворення та артикуляції); суттєві ознаки співацького голосу (висота, сила, тембр, польотність та дзвінкість); особливості формоутворення голосних і вимови приголосних; орфографія, орфоепія; основні закономірності вокального виконання в різноманітних напрямках (народний, академічний, естрадний спів) та стильові ознаки вокальних жанрів; класифікацію співацьких голосів, основні ознаки їх діагностування.

вміти:

обирати доцільні методи роботи над комплексними вокальними та сценічними завданнями в процесі формування основних вокально-виконавських умінь (співацьке дихання, звукоутворення, звуковедення, інтонація, дикція, артикуляція); формувати і розвивати вокальний слух з метою здійснення свідомого контролю за діяльністю власного голосу в практичній діяльності; аналізувати і корегувати процес голосоутворення, здійснювати контроль за роботою співацького апарату; надавати визначення основним вокальним термінам і поняттям; виділяти естетичні і акустичні ознаки у звучанні співацького голосу; розрізняти різновиди народного, академічного та естрадного співу; виявляти специфічні виконавські складнощі з урахуванням жанру та форми твору; діагностувати та класифікувати співацькі голоси, зокрема дитячі.

3. Зміст навчальної дисципліни за модулями та темами

1 семестр

Модуль 1. Наукові основи вокального мистецтва

Тема 1.1. Головні положення предмету «Постановка голосу».

Ознайомлення з будовою голосового апарату. Формування правильної співацької постави. М'язові відчуття під час співу на опорі. Відпрацювання співацького вдиху та видиху. Діафрагма, устрій та розташування.

Тема 1.2. Формування основ співацького дихання.

Ознайомлення з основними типами дихання. Відпрацювання нижньореберно-діафрагматичного типу дихання. Формування самоорганізації співацького дихання. Засвоєння основних фаз співацького вдиху та видиху. Контроль за обсягом повітря під час видиху. Усвідомлення ролі «затримки дихання». Відпрацювання механізму видиху у співацькому процесі.

2 семестр

Модуль 2. Основи формування вокальних навичок.

Тема 2.1. Початковий етап формування вокальних навичок.

На матеріалі вокальних вправ, вокалізу й двох нескладних вокальних творів, розвиток фонетичного слуху та вокальних уявлень про акустично повноцінне звучання співацького голосу; засвоюється співацька постава, співацька установка; розвиваються початкові навички співацького дихання, м'якої атаки звуку, відчуття співацької опори.

Тема 2.2. Розвиток основних співацьких навичок.

На матеріалі вокальних вправ, вокалізів та різножанрових вокальних творів малої форми студенти набувають навички формування голосних та артикуляції приголосних звуків під час співу на середній ділянці діапазону; відпрацьовують вірне співацьке звукоутворення на центральній ділянці діапазону; формування навичок співу на опорі.

4. Структура навчальної дисципліни:11/131 гр.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 2/2 кредитів ЄКТС 60/60 годин.

Назви модулів і тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні		Самостійна робота	Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)
Модуль 1 Наукові основи вокального мистецтва										
Тема1.1. Головні положення предмету «Постановка голосу».	14	5			9	15	2			13
Тема1.2. Формування основ співацького дихання.	14	5			9	15	2			13
Разом за модулем 1	28	10			18	30	4			26
Модуль 2 Основи формування вокальних навичок.										
Тема2.1. Початковий етап формування вокальних навичок.	16	7			9	15	2			13
Тема2.2. Розвиток основних співацьких навичок.	16	7			9	15	2			13
Разом за модулем 2	32	14			18	30	4			26
Усього:	60	24			36	60	8			52

5. Самостійна робота

№ п/п	Назва теми	Години
1.	Робота над літературним та музичним матеріалом обраних вокальних творів.	9/13
2.	Прослуховування обраних вокальних творів у виконанні вітчизняних та всесвітньовідомих співаків.	9/13
3.	Відпрацювання вокальних вмінь та навичок під час самостійної роботи над обраними вокальними творами.	9/13
4.	Робота над дикцією та артикуляцією обраних вокальних творів.	9/13
	Разом	36/52

6. Методи навчання

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації: словесні: пояснення, розповідь, бесіда; наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація на технічному обладнанні; практичні: вокальні вправи (розспівування), показ педагогом.

2) За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні,

аналітичні, синтетичні.

3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

1) Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

2) Методи стимулювання мотивації до навчально-пізнавальної діяльності: забезпечення успіху в навчанні.

7. Форми і методи контролю

В оцінюванні навчальної діяльності студентів застосовуються поточна перевірка якості виконання навчальних завдань на індивідуальних аудиторних заняттях упродовж семестру; модульний контроль : практичний (виконання вокально-художніх творів з метою визначення рівня сформованості вокальних умінь та навичок); підсумковий контроль, як контрольна перевірка навчальних завдань студентом (концертне виконання вокальних творів на іспитах, залах або контрольних уроках)

8. Критерії оцінювання знань студентів

Основою складання іспиту, є виконання напам'ять різнохарактерних вокальних творів та пісень шкільного репертуару.

Професійні компетенції для здобувачів освіти 1 курсу містять такі вимоги до іспиту: студент демонструє основні знання про правильне вокальне дихання (косто-абдомінальне), початкові вміння набору, концентрації дихання (затримки), м'яку атаку звуку, спів рівним красивим звуком з початковими вміннями і навичками кантилен та опори звуку.

Програма, що співає здобувач освіти на 1 курсі повинна бути простою та наскрізною (вокальні вправи, що складають першу, підготовчу частину уроку, повільно формують основні навички для виконання вокальних творів).

Програмні твори мають просту структуру та малий обсяг.

(90 – 100). Студент володіє необхідними теоретичними знаннями у межах програми, уміє використовувати набуті знання у співацькій діяльності на творах відповідної складності. Вміє аналізувати власний спів, визначати недоліки і свідомо їх усувати. Емоційно виконує вокальний твір.

(74 – 89) Здобувач освіти впевнено виконує вокальні твори, передбачені програмою, без суттєвих помилок. Має міцні ґрунтовні знання, що до організації співочого процесу в межах, що відповідають курсу навчання, але має явні вокальні або голосові недоліки, неточності виконання. Може проаналізувати і виправити їх самостійно або за допомогою викладача.

(60 - 73) Твори виконуються з помилками, суттєві недоліки трактовки, виконання та звучання голосу без допомоги викладача студент виправити не здатен. Слабкий розвиток у формуванні голосвидобування, наявність голосових вад, відсутність кантилен та правильного вокального дихання.

(35 - 59) Здобувач освіти співає програму з помилками і суттєвими недоліками. На додаткові запитання відповідає не вірно. Не демонструє необхідних початкових вокальних знань, умінь та навичок. Без допомоги викладача погано орієнтується в матеріалі, володіє основним музичним матеріалом на рівні епізодичності, має фрагментарні уявлення про роботу щодо формування основних вокальних компетенцій.

(1- 34) У своїй вокально-виконавській діяльності студент частково-свідомо виконує завдання викладача. Його вокальні навички на початковому рівні сформованості. Він володіє основним музичним матеріалом на рівні епізодичності, виявляє здатність за допомоги викладача виконувати елементарні виконавські завдання; може відворити художній образ вокального твору, але не завжди контролює свою вокальну надійність.

Самостійна робота студентів оцінюється в залежності від сукупності виконаних індивідуальних завдань, та враховується у підсумковій оцінці.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Для іспиту: 11/131 гр.

Поточне тестування та самостійна робота				Сума
Модуль № 1		Модуль №2		
T1.1	T1.2	T3	T4	60
30	30	-	-	

T1, T2 ... – теми змістових модулів.

Для заліку: 11гр.

Поточне тестування та самостійна робота				
Змістовий модуль №1		Змістовий модуль № 2		Сума
T1	T2	T2.1	T2.2	100
		50	50	

10. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	Відмінно	Зараховано
74-89	Добре	
60-73	Задовільно	
35-59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. Методичне забезпечення

Робоча програма та навчальна програми курсу. Науково-методичні матеріали з постановки голосу, хрестоматії вокально-педагогічного репертуару для студентів та викладачів педагогічних навчальних закладів освіти, матеріали наукових конференцій.

12. Рекомендована література

Базова

1. Антонюк В.Г. Вокальна педагогіка (сольний спів) : підручник для вузів – Київ : Віпол, 2007 . – 173 с
2. Агейкіна-Старченко Т. В. Професійна компетентність вчителів мистецьких дисциплін : навчально-методичний посібник / Т. В. Агейкіна-Старченко ; заг. ред. В. І. Ковальчука. – Вінниця : «Ніланд – ЛТД», 2010. – 160 с.

- 3.Бавика Т. В. Практичні рекомендації по формуванню співацького дихання / Т. В. Бавика. – Луганськ, 2014. – 24с.
- 4.Грищенко Ю. В. Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Ю. В. Грищенко ; Національна акад. пед наук України, інст. пед. освіти і освіти дорослих. – Київ, 2011. – 22 с.
- 5.Давидович Л. В. Формування вокального слуху, як спеціальної здібності майбутнього вчителя музичного мистецтва / Л. В. Давидович // Час мистецької освіти: зб. матеріалів III міжнародної наук. –практ конференції (16-17 квітня 2015 року) ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, Харків 2015. — С. 72-77.
- 6.Даценко А. С. Сольний спів : метод. реком. для студ. спец. «Музичне мистецтво» спеціалізації «Академічний вокал» / А. С. Даценко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 61 с.
- 7.Даофен Сі. Методика використання інноваційних технологій у підготовці майбутніх учителів музики до співацької діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання»/ Даофен Сі ; Київський націон. педаг. університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 23 с.
8. Емельянов В. В. Развитие голоса. Координация и тренинг / В. В. Емельянов. – 6-е изд. – Санкт-Петербург : Лань ; ПЛАНЕТА МУЗЫКИ, 2010. – 192 с.
- Кушка Я. С. Методика навчання співу : посібник з основ вокальної майстерності / Я. С. Кушка. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 288 с.
- 9.Кузьмічова В. А. Методичні рекомендації до курсу «Постановка голосу»(для бакалаврів денної та заочної форми навчання вищих педагогічних навчальних закладів) / В. А. Кузьмічова. — Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2017. – 35 с.
10. Кузьмічова В. А. Навчальний посібник з дисципліни «Постановка голосу» для бакалаврів денної та заочної форми навчання вищих педагогічних навчальних закладів / В. А. Кузьмічова О. І. Лавренов — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. —68 с.
- 11.Лавренов О. І. Методичні рекомендації з курсу «постановка голосу» (для бакалаврів та викладачів факультету мистецтв вищих педагогічних навчальних закладів з постановки голосу). Методика роботи з чоловічими голосами. / О. І. Лавренов — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. - 46с.
- 12.Макарова Е. В. Робоча програма з навчальної дисципліни «Постановка голосу» для студентів галузі знань 0202 «Мистецтво» спеціальності 7.020204 «Музичне мистецтво» [Електронний ресурс] / розробники Е. В. Макарова, В. Г. Яковенко ; Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, 2014–2015 рр. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/48>
- 13.Можайкіна Н. С. Методика викладання вокалу : навчально-методичний комплекс / Н. С. Можайкіна. – Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 80 с.
- 14.Овчаренко Н. А. Навчально-методичний комплекс з курсу «Методика постановки голосу» / Н. А. Овчаренко. – Кривий Ріг, 2010. – 36 с.
- 15.Овчаренко Н. А. Основні етапи роботи над вокальним твором / Н. А. Овчаренко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. ; голов. ред. О. В. Глузман. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Вип. 28. – С. 214–218.
16. Овчаренко Н. А. Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності: теорія та методологія : монографія / Н. А. Овчаренко. – Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2014. – 400 с.
- 17.Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти / О. П. Рудницька. – К. : Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, 1998. – 247 с.
- 18.Стахевич О. Основи вокальної педагогіки : Ч.1. Природно наукові теорії сольного співу: курс лекцій: навч. посіб. для ст. дир.-хор. фак-ів музичних і педагогічних вузів / О.Стахевич. – Суми, 2002. – 91с.
- 19.Чен Дін. Формування вокальних навичок майбутнього вчителя музики на традиціях Китаю та України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 /Дін Чен ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 20 с.
- 20.Цзюнь Ма. Формування вокального слуху майбутнього вчителя музики : автореф. дис. ...

канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Ма Цзюнь ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011. – 20 с.

21.Харченко І. І. Діагностика співацького голосу майбутнього вчителя як передумова вокалотерапії І. І. Харченко // Матеріали науково-методичної конференції: «Вплив вокалотерапії на ораторське мистецтво особистості, Харків : ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2015. — С. 18-19.

22.Шкуляр О. Д. Голос людини та вокальна робота з ним : монографія . У 2 ч. Ч. 1 / О. Д. Шкуляр, Г. Є. Стасько, М. Ю. Сливозький та ін. – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 351 с.

23.Шкуляр О.Д. Методичні поради з питань організації самостійної роботи студентів з постановки голосу (На допомогу вокалістам - початківцям) спеціальності “Музична педагогіка та виховання”, «Академічний та естрадний спів», «Диригування». Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2017. –84 с.

24..Юцевич Ю. Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу : навч.-метод. посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу / Ю. Є. Юцевич. – Київ : ІЗМН, 1998. – 160 с.

Допоміжна

1.Герасимова-Персидская Н. А. Звук и знак в музыкальном искусстве: исторический аспект / Н. А. Герасимова-Персидская // Київське музикознавство : зб. наук. статей. – Київ ; Дюссельдорф, 2011. – Вип. 37. – С. 3–23.

2.Джан Б. Словесно-літературні основи оперної поезики доби романтизму : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Бібо Джан ; Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. – Одеса, 2011. – 18 с.

3.Козир А. В. Вступ до акмеології мистецької освіти : навч.-метод. посібник / А. В. Козир, В. І. Федоришин. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 263 с.

4.Кудриницький С. М. Жанрово-семантичний простір коломийки в українській музиці : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / С. М. Кудриницький. – Львів, 2013. – 17 с.

5.Михайличенко О. В. Музыкальная педагогика как отрасль педагогической науки и теория музыкального учебно-воспитательного процесса / О. В. Михайличенко, О. П. Рудницька // Мистецька освіта в Україні : теорія і практика ; заг. ред. О. М. Михайличенко. – Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2010. – 255 с.

6.Нивельт О. А. Проблема анализа художественного смысла музыкальных произведений / О. А. Нивельт // Музичне мистецтво і культура : Науковий вісник ОДМА імені А. В. Нежданової / гол. ред. О. В. Сокол. – Одеса : Друкарський дім, 2010. – Вип. 12. – 436 с.

7.Овчаренко Н. А. Анализ вокально-педагогической деятельности будущих учителей музыкального искусства в концепции деятельностного подхода / Н. А. Овчаренко // Вестник ТГПУ. – 2013. – № 9. – С. 78–82.

8.Овчаренко Н. А. Діяльнісний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва: теоретичний аспект / Н. А. Овчаренко // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / гол. ред. С. О. Сисоєва. – Київ : ТОВ «Видавниче підприємство “ЕДЕЛЬВЕЙС”», 2013. – Вип. 1. – С. 126–136.

9.Овчаренко Н. А. Закони професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності / Н. А. Овчаренко / Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. / гол. ред. О. В. Глузман. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 40. – Ч. 3. – С. 49–56.

10.Овчаренко Н. А. Закономірності професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності / Н. А. Овчаренко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – Київ ; Ялта, 2013. – № 3(50). Додаток 1: Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології. – Том I. – С. 296–299.

11. Орлов В. Ф. Педагогічна майстерність викладача мистецьких дисциплін : навчально-методичний посібник / В. Ф. Орлов, О. О. Фурса, О. В. Баніт. – Київ : Едельвейс, 2012. – 272 с.
12. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – Київ : Освіта України, 2010. – 274 с.
13. Пан На. Методика роботи над виконавською інтерпретацією музичних творів у процесі вокальної підготовки педагогів-музикантів України та Китаю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Пан На ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 20 с.
14. Стасько Г. Є. Психотехніка співу у сучасній вокальній педагогіці / Г. Є. Стасько.- Івано-Франківськ, вид.-во: ПНУ ім. В. Стефаника, 2011 р. - 175 с.
15. Ткаченко Т. В. Формування вокально-сценічної культури студентів мистецьких факультетів педагогічних вузів : монографія / Т. В. Ткаченко. — Харків : ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2016. — 307 с

13. Інтернет-ресурси

1. <http://www.wdl.org/ru/> — Світова цифрова бібліотека.
2. <http://elib.nplu.org/collection.html?id=33> – Національна парламентська бібліотека України.
3. <http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.
4. <http://korolenko.kharkov.com> – Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка.
5. <http://www.twirpx.com/files/art/music> – Музичне мистецтво-все для студента.